

IVO POSPÍŠIL

SLAVISMY A ANTISLAVISMY ZA JARA NÁRODŮ FRANKA WOLLMANA: ANALÝZY A PŘESAHY

Téma poslední knihy Franka Wollmana (1888–1969) by bylo možné atraktivně označit jako „Když světem obcházelo strašidlo panslavismu“; kniha je v úvodu datována květnem 1965 a věnována osvobození z „fašistického jha“; je příznačné, že vlastní samostatný dedikační list byl z jediného exempláře knihy v Ústřední knihovně Filozofické fakulty v Brně vytržen: snad i to dokládá žhavost problematiky v jejím politickém přesahu i ve vztahu k osobnosti autora. I když dnes slovanství, slavjanofilství, panslavismus či slovanská vzájemnost již nehýbou světem v takové míře jako v 19. století, jejich skrytá brizantní síla je stále znát.¹ Stejně jako významná díla autora této knihy, Bratislavana, Brňana a Pražana, zakladatele pražsko-brněnské komparatisticko-genologické školy: dokládají to ostatně jeho nové zahraniční (německá a slovinská) edice², k nimž organicky patří i vydání slovenských lidových pohádek z bratislavského výzkumu F. Wollmana a jeho žáků;³ snad se k nim po mnoha letech konečně přidá i česká edice tak, aby se alespoň

¹ Mareš, M.: Slovanství a politický extremismus v České republice. In: Středoevropské politické studie – Central European Political Studies Review, zima – winter/1999, 1, s. 19–36. Viz k tomu naši studii in: Středoevropské politické studie, č. 1, roč. III, zima 2001, www.iips.cz/seps.html

² Frank Wollman: Die Literatur der Slawen. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003. Frank Wollman: Slovenska dramatika. Prevedel, uvod in opombe napisal ter seznam slovenskih gledaliških iger sestavil Adrijan Lah. Slovenski gledališki muzej, Ljubljana 2004. Viz rec. Wollmanovo slovinské drama slovinsky (Helena Poláková), Slavica Litteraria, X 8, 2005, s. 212–213.

³ Slovenské ľudové rozprávky I. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana. Stredné Slovensko. Ed. B. Filová a F. Gašparíková. Veda, Bratislava 1993. Slovenské ľudové rozprávky II. Západné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2001. Slovenské ľudové rozprávky III. Východné Slovensko. Ed. a ved. red. V. Gašparíková. Veda, Bratislava 2004. Viz rec. a zprávu o prezentaci Komparatívne štúdium rozprávky v meziliterárnom kontexte (Anna Zelenková), Opera Slavica, Brno, v tisku.

v tomto případě vyvrátilo rčení, že doma není nikdo prorokem. Právě v popisném a dedikačním úvodu definuje Wollman svou metodu jako analytickou a konfrontační („Sama problematika v té době by se stručně dala shrnout třemi hesly: pangermanismus – panslavismus – austroslavismus. Ale jsou tu už různé formulace slovanské ideologie, tedy slavismy, a jejich protiklady, které zvu krátce antislavismy, protože zde běží už také druhy o formulace určitých ideologií. Dokumentační analytická forma a konfrontace vyplývá ze samého předmětu této práce.“⁴). Wollman se v této knize vrací k dominantě svého díla, již od počátku bylo pnutí či oscilace mezi ideologií a tematologií (Stoffgeschichte) na straně jedné a morfologií, eidologií či eidografií (jak je sám nazýval), tedy strukturním přístupem na straně druhé. Návrat k Ideengeschichte v duchu moskevského (1958) a sofijského (1963) sjezdu slavistů, jak to proklamuje hned v úvodu, je nanejvýš zajímavý i proto, že bezprostředně navazuje na jeho mezinárodně poměrně hojně reflektovaný spis *Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů* (Praha 1958). Proto – poté, co jsem se ve Wollmanově německé edici s kolegy Reinhardem Iblerem a Milošem Zelenkou⁵ a pak i sám zabýval první Wollmanovou syntézou – jsem sáhl právě po této monografii, již se, zdálo by se, leckdo bojí, takže se kolem ní obchází jako kolem horké kaše – a tou téma slovanství naštěstí vždy bylo, je a bude.

Wollman příznačně začíná tím, čím obvykle jeho polemiky s některými polskými slavisty kulminovaly: polským mesianismem v návaznosti na to, že slovanský mýtus a slovanský mesianismus má své nikoli české, ale právě polské kořeny. Wollmanova kapitola o A. Mickiewiczovi je vlastně konfrontací jeho později vydaných přednášek na Collège de France a interpretací Stanisława Grabowského (1954); taková je však celá kniha. V tomto smyslu jsou *Slavismy a antislavismy za jara národů* publikací typicky wollmanovskou, tj. vycházející z polemiky, k níž teprve jako nadstavbu vytváří pozitivní názor či model. V tom se Wollmanova metoda – snad nejméně se projevující v jeho přísně literárněhistorických pracích o literatuře obecně a dramatu zvláště, syntetizovaných mimo jiné v proslulé *Slovesnosti Slovanů* (1928) podobá postupům T. G. Masaryka, ale také jiných osobností tzv. realistické generace (našli bychom mezi nimi i slavné, byť kontroverzní Rusy, ale to by bylo již téma jiného, samostatného příspěvku).

⁴ F. Wollman: *Slavismy a antislavismy za jara národů*. Academia, Praha 1968, s. 5.

⁵ Viz I. Pospíšil – M. Zelenka: *Mitteleuropa als Knotenpunkt der Methodologien*. Frank Wollmans *Slovesnost Slovanů* – Traditionen und Zusammenhänge. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003, s. 7–30. Aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler.

I. Pospíšil: *Sieben Bemerkungen zu Frank Wollmans Slovesnost Slovanů*. In: Frank Wollman: *Die Literatur der Slawen*. Herausgegeben von Reinhard Ibler und Ivo Pospíšil. Aus dem Tschechischen übertragen von Kristina Kallert. Vergleichende Studien zu den slavischen Sprachen und Literaturen. Herausgegeben von Renate Belentschikow und Reinhard Ibler, Bd. 7. Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Wien 2003, s. 355–362. Aus dem Tschechischen übersetzt von Reinhard Ibler.

Mickiewicz sice již z autopsie uznává mesianistické poslání Ruska, ale myslí – s odvoláním na svého přítele Puškina – že se již vyčerpalo a čeká na další podněty. Tu právě přichází Polsko, jež se opře o stejně autenticky, niterně křesťanskou, přesněji katolickou Francii (Španělsko je katolické formálně, tj. obřadně, podobně Rusko je ortodoxní jen formálně). Pozoruhodně komentuje Frank Wollman v pasážích o Grabowském Mickiewiczův vztah k Čechám, Čechům a české literatuře (z literatur západních Slovanů znal Mickiewicz – kromě polského – právě jen české písemnictví, mimo jiné prostřednictvím Jana Czczota, bělorus. Čačota, polského, ale také běloruského biliterárního básníka, 1796–1847, a samotného Puškina); jeho odsudek staročeské a starší české literatury jako epigonské, stejně jako ignorance Komenského a nekatolické produkce jsou příznačné; do „systému“ se Mickiewiczovi nehodilo ani husitství.

Wollmanova metoda tu nabývá podoby důsledně dialogické a konfrontační a současně důsledně a permanentně srovnávací: takřka na každém kroku srovnává Mickiewiczovy koncepce tu se Šafárikem (Šafaříkem), tu s Kollárem či jinými. Postupně se tak dostává k zásadnímu problému terminologickému, k síti pojmů, které pozvolna rozplétá vědom si ovšem jejich složitosti a kluzkosti: k panslavismu, slovanství, slovanské vzájemnosti, slavjanofilství a rusofilství. Wollman si přesně povšiml, že Mickiewiczovy přednášky – na rozdíl od původního, ale kvůli použité němčině poněkud zapadlého komparatistického spisu Šafárikova – *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*⁶ – pad-

⁶ Viz Pavel Jozef Šafárik: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Fotomechanischer Neudruck mit einem Vorwort von Prof. Dr. Jan Petr, CSc., Prag. VEB Domowina-Verlag, Bautzen 1983. Nach einem Exemplar der Sächsischen Landesbibliothek Dresden, das uns freundlicherweise für den Neudruck zur Verfügung gestellt wurde. Das Vorwort wurde aus dem Tschechischen übersetzt von Paul Völkel.

Pavel Jozef Šafárik: *Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nářečí*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963. Vedecký redaktor Karol Rosenbaum, recenzenti Andrej Mráz, Oldřich Králík. Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali Valéria Betáková a Rudolf Beták. Úvodnú štúdiu napísal Karol Rosenbaum.

Od podzimu 1819 je Šafárik profesorem a pak i ředitelem pravoslavného gymnázia v Novém Sadě v Srbsku. Ve 20. letech 19. století tam vydává časopis *Srbski letopis* a je u zřízení Matice srbské. Zde také píše svou proslulou knihu (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826), zakládající dílo srovnávací slovanské literární komparatistiky. Freiburský profesor a český slavista Antonín Měšťan (zemřel 2004) ukázal na Šafárikovu prioritu – jeho handicapem byla němčina, jíž bylo dílo napsáno – ta byla omezena na střední Evropu, zatímco Mickiewiczova francouzština mu otevřela cestu do celého tehdejšího vědeckého světa (A. M.: *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Academia, Praha 2002). Toto dílo bylo však jen počátkem Šafárika-slavisty, i když na něm vlastně pracoval po celý život a přepracovával je: posmrtně vyšla část *Geschichte der südslawischen Literatur* (1864). Ze Srbska však nakonec – jak známo – odešel, a to v podstatě kvůli své náboženské denominaci, neboť jeho místo ředitele na pravoslavném gymnázium pak zaujal pravoslavný. Nepřijal místo v Bratislavě a když Palacký připravil v Praze aspoň ty základní podmínky, odchází tam: v letech 1834–35 je redaktorem *Světázu*, pak deset let (1837–47) cenzorem beletrie, redaktorem *Časopisu Českého muzea* (1837–43) a kustodem v univerzitní knihovně. V roce 1837 dopisuje své stěžejní dílo *Slovanské starožitnosti*, paleoslavistice věnoval dílo *Památky dřevního písemnictví u Jihoslovanů* (1851), *Památky hlaholského písemnictví* (1853), spis

o časové následnosti hlaholice a cyrilice, v němž polemizuje s Josefem Dobrovským, *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus* (1858) a bohemistické dílo *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*, které vydal roku 1840 spolu s Františkem Palackým. Podstatné byly také Šafárikovy slovanské styky, mimo jiné s Michaiilem Pogodinem, Wacławem Maciejowským a Václavem Hankou, známé jsou jejich styky v Mariánských Lázních a seznámení s Nikolajem Vasiljevičem Gogolem, který tam přijíždí roku 1839 jako známý povídkář a dramatik, jenž pracuje na Mrtvých duších. Nepochybně Šafárikovou zásluhou se Pogodin začal učit česky.

Pavel Jozef Šafárik jako Slovák náleží především dnešní slovenské vědě, slovenské slavistice, současně však tvořil ve státním útvaru, který byl multinacionální a multikulturní. To, že se problémy národů tehdejšího Rakouska neřešily uspokojivě, vedlo nakonec k jeho rozpadu, nicméně Šafárik vlastně jako Slovák zasáhl do řady kulturních činností, takže se k němu právem může hlásit i česká, německá a maďarská slavistika – jeho klíčové dílo vychází německy v Budíně (Budě), mezi češtinu a němčinu dělil tento slovenský evangelík svou vědeckou produkci. Jeho dílo je tedy typicky středoevropské a evropské. Je slovenským slavistou, ale na základě jazyka jeho děl se k němu mohou hlásit Češi, Němci, patří stejně tak k tradicím uherské slavistiky a kvůli jeho zásahu do kulturních dějin Srbů se k němu právem hlásí i jižní Slované. Ostatně jeho již zmíněné klíčové komparatistické dílo, jímž se stal zakladatelem tradice srovnávací slovanské literární vědy, je na titulní straně uvedeno jménem *Paul Joseph Schaffarik, doctor der Philosophie, professor am Gymnasium in Neusatz, der Philologischen Gesellschaft in Jena Mitglied* – vydáno bylo jako součást císařsko-královských spisů. Strukturně bych tedy doporučoval historicitu; při výkladu dějin není dobré násilně aktualizovat a modernizovat. Myslím, že sporná tedy nemusí být ani otázka, zda Šafárik byl českým nebo slovenským slavistou. Etnicky byl jistě příslušníkem slovenského národa, vzhledem k jazyku se však k němu může hlásit – jak už uvedeno – i česká a rakousko-německo-uherská slavistika. To podle mého soudu není na škodu, když nějaký autor pronikl svým vědeckým dílem do jiných prostředí, která ho přijímají za svého – ovšem u vědomí jeho nezpochybnitelné národní příslušnosti – neboť nejen u tvůrců krásné literatury, ale také vědecké literatury platí dvojdomost, event. vícedomost. Ani u vědy bychom neměli zpochybňovat etnicitu autora; věda je však také záležitost mezinárodní, nadnárodní, univerzální, jejím cílem je obepnout více prostředí.

Základním pojetím, jímž v *Dějínách slovanské řeči a literatury* Šafárik pokračuje v koncepci Josefa Dobrovského, je arealový pohled, tj. komplexně územní pojetí slovanské filologie. V úvodu (Einleitung) najdeme prostorově ukotvený výklad o původu Slovanů (Abstammung, Wohnsitze u. Thaten der alten Slawen, Religion und Sitten, Cultur u. Sprache der alten Slawen, Slawischer Volksstamm im dritten Jahrzehnt des XIX Jahrhundert. Character und Cultur der Slawen im Allgemeinen, Schicksale und Zustand der slawischen Literatur im Allgemeinen. Uebersicht einiger Beförderungsmittel der Literatur unter den Slawen). Je to především obecné pojetí Slovanů a slavistiky, kulturně historický půdorys, který determinuje další výklad.

První díl (Erster Theil) logicky začíná kapitolou Südöstliche Slawen: tzn., že v ní si Šafárik všímá jižních Slovanů mluvících jazykem, který se stal základem prvního slovanského spisovného jazyka – staroslověnštiny – a východních Slovanů, kteří tento jazyk, především v podobě ruštiny, převzali do systému psané i mluvené řeči, jako syntézu východoslovanského a jihoslovanského jazyka.

Zajímavé jsou proporce a význam, který je jednotlivým „slovanským nářečím“ připisován: zcela zřetelně je dominantní ruská a česká literatura. To má v první třetině 19. století ještě svou logiku, definitivně se to mění v 19. století ve prospěch polské literatury; tradice české literatury přece jen sahají až do období románského a vrcholu dosahují v gotice Smilovy školy, i když ani česká renesanční a hlavně humanistická literatura není zanedbatelná, zejména ve spojení s významem Prahy jako královského a císařského sídla celoevropského významu (Karel IV., husitské války, Jiří z Poděbrad, Jagellonci, Rudolf II.).

Ještě si je nutno uvědomit, jak Šafárik užívá jednotlivé pojmy, resp. termíny: českou literaturu nazývá „böhmische Literatur“, což je označení především zemské a znamená prostě

ly na úrodnou půdu již staršího francouzského zájmu o Slovary, hlavně o Rusy a Balkán (Ernest Charrière, 1836, 1841–42; 1848–1853 aj.).

Tu ovšem ještě více vynikne syntetický jev českého austroslavismu, jenž Wollman zkoumá v kapitole druhé na známém materiálu brožury Lva (Lea) Thuna *Über den gegenwärtigen Stand der böhmischen Litteratur und ihre Bedeutung* (1842); odtud již vede přímá linie k výkladu slovanské otázky jako primárně jazykové, literární a kulturní. Teprve pak se odvíjí – po vyčerpání jiných možností – úsilí národní a státotvorné: „...je to zvláště stanovisko (Thunovo v dopise Mickiewiczowi – ip), že národnostní otázka, kde jde o národní kulturu, je něco jiného než otázka politická, kde jsou nejdůležitější státní hranice.“⁷

Zvláštní pozornost věnuje autor vývoji názorů K. Marxe a B. Engelse; bylo to téma dobově neobyčejně brizantní, delikátní a nebezpečné; začíná proto opatrně jejich traktováním polské otázky, neboť Polákům poskytli „klasikové“ výjimku, když je pokládali (nikoli však další Slovary) za národ progresivní.

literaturu psanou v zemích Koruny české, spíše však jen v Čechách, i když myslí zjevně především literaturu psanou skutečně česky, tedy slovanským jazykem. Podobně píše nikoli o slovenské literatuře, ale o řeči a literatuře Slováků, což má také podobný nadjazykový ráz. Uvědomme si, že kromě slovanského jazyka tu byla především latina a později – jako v zemích Koruny české – němčina a ještě mnohem později (de facto výrazněji od 18. století) v horních Uhrách, tedy na dnešním území slovenském, maďarština. Pojem „böhmisches“ je však poněkud sporný, a jelikož slovo „tschechisch“ je poměrně nové a začalo se užívat *via facti* až po roce 1918, bylo slovo „böhmisch“ užíváno skutečně pro češtinu jako západoslovanský jazyk (angl. Bohemian). Nejde zdaleka o hru se slovy: ta jsou klíčová pro pochopení významů dnes zastřených nebo znejasněných.

Jasnější pohled poskytne Šafárikovo rozdělení jazyků, tedy „nářečí“ (Mundarten): na počátku stojí staroslověnština, v podstatě umělý nebo uměle dotvořený jazyk založený na bázi jihoslovanské, resp. egejsko-makedonské nebo egejsko-bulharské – na rozdíl od obou dnešních moderních jazyků jde však o jazyk syntetický, nikoli analytický. Pak následuje ruština sestávající se z velkoruštiny, maloruštiny a běloruštiny, pak srbština, kam patří bulharština, sama srbština, dalmatština a bosenština, pak chorvatština a nakonec slovinština (slovenisch) neboli vindština (windisch). To vše jsou jazyky jihovýchodní. Ze severozápadních to jsou čeština skládající se z češtiny a moravštiny (není to omyl, neboť k připojení moravského národa a moravského jazyka k českému národu a českému jazyku došlo pod tlakem národního obrození a česko-německého nacionalismu teprve v průběhu 19. století – změnu fixují Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě – v nových vydáních se jména země vynechávají – důvod neznám – Šafárikova přítele a podporovatele, rodem Moravana Františka Palackého), slovenština, srbština (sorbisch) v Lužici horní a srbština v Lužici dolní (u Šafárika Ober Lausitz, Nieder Lausitz), starém to území Českého státu, polština sestávající se z velkopolštiny, malopolštiny, slezštiny a dalších nářečí. To je dělení víceméně přesně odpovídající stavu z počátku 19. století, i když existuje ještě mnoho přechodových jazykových, kulturních a mentálních pásem; kontury dnešních slovanských jazyků, resp. slovanských jazyků národních států nejsou zdaleka tak ostré. Jako příklad může sloužit fakt, že Češi a Slováci v podstatě do 30. let 19. století a někdy i déle nepotřebovali pro čtení polské literatury žádné překlady a také se mnoho nepřekládalo, četlo se v originále asi tak, jak dnešní Slovák čte česky nebo Čech slovensky. V podstatě průměrně vzdělaný Čech či Slovák ostatně v té době četl s porozuměním ve všech slovanských jazycích.

7

F. Wollman: Slavismy a antislavismy, s. 90.

Klíčovými místy ve Wollmanově knize – a jinak to nemůže být – jsou partie o Rusku. Autor začíná vznikem slavjanofilství a rusofilství a ukazuje na historické místo slavjanofilů a západníků. Přesně prezentuje, jak ruský carismus za Mikuláše I. brojil proti snahám o sjednocení Slovanů, byť pod ruským vedením: dokladem je osud Cyrilometodějského bratrstva, na jehož činnost nejvíce doplatil T. H. Ševčenko. Carismu se „malí Slované“ nehodili do ponapoleonské velmocenské politiky s Rakouskem a Pruskem. Záměrně i nezáměrně tu Wollman ukazuje starou dialektickou myšlenku kvalitativní hodnoty kvantitativních ukazatelů. To fungovalo vždy a politika malých národů to také vždy brala do úvahy a řídila se tím bez ohledu na ideologie.

Wollmanova kniha vznikala v jisté historické epoše a nemohla jí nebýt poplatná; ale opět, jako u Wollmana vždy, je to pozice relativně nezávislá, svojská, spíše vytvářející paralelu dobovému ideovému tlaku, proti němuž nejde, ale také se s ním neidentifikuje. To je zvláště patrné ve výkladech o názorech klasiků marxismu na malé slovanské národy. Wollman zde odmítá omlouvání těchto názorů, které se inspirovaly německým nacionalismem, jako náhodných a nesystémových: pro něho v tomto punktu zakladatelé marxismu nebyli marxističtí, ale nacionalističtí.

Svojský je Wollman také ve vidění vývoje Karla Havlíčka Borovského, k němuž si vytváří předmostí ve výkladu ruských záležitostí. Zde ovšem poněkud mívá komplementaritu tzv. slavjanofilství a západnictví, jak je snad nejlépe vyjádřena v P. J. Čaadajevovi, konkrétně v jeho *Filozofických listech* (zejména v prvním) a pak v *Apologii šilencově*; užívám v této souvislosti většinou ruského pojmu „pereključenije“, tedy přepnutí. To byl oblíbený ruský postup od časů Karamzinových. Rusko je zaostalé, a proto má velkou budoucnost (*Dopisy ruského cestovatele* z přelomu 80. a 90. let 18. století, kdy se ve Francii chystá poprava krále a Anglie se zalyká produkty své první průmyslové revoluce); Rusko nemá literaturu, a proto bude stát v čele světového písemnictví (V. G. Bělinskij); ruské dějiny jsou dějinami barbarství, a proto Rusko spasí svět (P. J. Čaadajev). Wollmanova interpretace vztahu V. G. Bělinského a N. V. Gogola podlehla, žel, dobovým klišé. K tomu poznámka, jak se věc vyvíjela dále. To, co Wollman (zemřel 1969) již v podstatě nemohl zaregistrovat, bylo sovětské přehodnocení ruské minulosti, k němuž dochází opatrně, ale důsledně a vcelku logicky za Brežněvovy éry, v době, kterou Gorbačov a jeho novinářští komatanti označili za období stagnace (period zastoja); ovšem právě stagnace umožnila hlubší ponor do minulosti, ono kýžené zastavení. Takže v roce Wollmanovy smrti vychází v časopise *Voprosy literatury* velká diskuse o slavjanofilech a v 70. letech minulého století o revolučních demokratech, v díle I. Zolotusského se Bělinskij chápe spíše jako ten, kdo Gogola nepochopil.⁸ Ale to je jen pohled z budoucna do minula a takový pohled čeká na všechny badatele, neboť všichni tvoří v dobových tlacích – ať se prosazují jakkoli – a přesto sub specie aeternitatis.

⁸ I. Zolotusskij: Gogol'. Moskva 1979. Viz naši recenzi: Mučivý labyrint umělcovy duše, Světová literatura 1981, č. 1, s. 232–233.

V podstatě velmi kritický je – jak již uvedeno – Wollmanův pohled na Havlíčka a jeho slovanský „odezdikezdismus“; je to analýza v něčem možná příliš ostrá, ale nesená zřetelně antiměšťanským, tedy antiutilitárním patosem. Wollman si všímá koncepcí konsistentních, byť třeba chybných nebo „děravých“ – proto takřka novinářsky a schematicky odbývá podle mého názoru nepominutelnou postavu plebejského Poláka a šampióna rodící se polské a ruské buržoazie, potažmo agenta III. oddělení Tajné kanceláře Jeho Veličenstva Mikuláše I. Fadděje Bulgarina (Tadeusze Bułharyna).⁹ Odtud také vane z Wollmanových řádků tolik chladu k Masarykovi, jehož *Rusku a Evropě* je jeho kniha vynikajícím partnerem, a to v otázce užší, na ploše ovšem širší (tedy všeslovanské).

Výklady vývoje slavismů a antislavismů v době před rokem 1848 vrcholí partii o Gercenovi (a druhých) a Černyševském (a druhých). Klíčem k pochopení Wollmanovy pozice ve vztahu k tzv. jednotě Slovanstva, již rozumí především jednotu (in pluribus, rozuměj blízkost, kontextovost) jazykovou a literární, je právě nezadržitelná slovanská diferenciacie, v níž se teprve plnou silou obnovuje a dynamizuje vědomí souvislosti a sounáležitosti, tedy organičnost jazykové diferenciacie Čechů a Slováků, jižních Slovanů a zejména Rusů, Ukrajinců a Bělorusů; odtud kritika Havlíčka, který v otázce slovenštiny lavíroval, odtud také kritika jeho ignorance ukrajinštiny a běloruštiny, jakož de facto i těchto národů. Jednota ve smyslu celkovosti, celistvosti, vzájemnosti, souvislosti není nic mechanického, je to kontextovost dynamická, pohyblivá, flexibilní – to je myslím to nejpodstatnější ze Slavismů a antislavismů, co mohu *cum grano salis* chápat jako Wollmanovu badatelskou závěť.

I když je výklad revolučních slavismů a antislavismů (zvláště Bakunina) neméně zajímavý, ještě podnětnější je interpretace období 50. let 19. století. Jádrem je tu ovšem již zmíněný výklad slovanské otázky u K. Marxe a B. Engelse, který pak vrcholí jejich „slaviky“.¹⁰ Až na detaily shoduje se Wollman s názory V. Kašíka, na něhož tu několikrát odkazuje: „Polemický patos strhl mladého Engelse do zřejmých rozporů. Na jedné straně zločiny Němců a Maďarů na Slovanech prohlásil za nejlepší a nejzáslužnější činy, jakými se německý a maďarský národ může v dějinách pochlubit, na druhé straně sice uznal hanebnosti německých

⁹ M. Lemke: Očerki po istorii russkoj cenzury i žurnalistiki XIX stoletija. Sankt-Peterburg 1904. Týž: Nikolajevskije žandarmy i literatura 1826–1855. Po podlinnym delam tret'jeho otdelenija J. I. Veličestva kanceljarii. Sankt-Peterburg 1905. V. A. Pokrovskij: Problema voznikovenija ruskogo „nравstvenno-satiričeskogo romana“. O genezise „Ivana Vyzhigina“. Moskva 1933. N. P. Vaslef: Bulgarin and the Development of the Russian Utopian Genre, *The Slavic and East European Journal*, 1968, č. 1. G. H. Alkire: Gogol and Bulgarin's „Ivan Vyzhigin“. *Slavic Review* 1969, č. 2. D. Granin: Svjaščennyj dar, in: *Trinadcat' stupenek*. Leningrad 1984.

I. Pospíšil: Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin. *Slavica Slovaca* 1988, č. 4, s. 366–384. Hořce ironická science fiction Fadděje Bulgarina. *Svět literatury* 1993, 5, s. 22–28. Fadděj Bulgarin jako literární inspirátor. In: *Biele miesta II*. Univerzita Konštantína Filozófa, Fakulta humanitných vied (katedra rusistiky), Nitra 1998, s. 29–44 (v těchto našich studiích viz také další sekundární literaturu).

¹⁰ F. Wollman: Slavismy a antislavismy za jara národů, s. 367–384.

lancknechtů, ale měl jen pohrdání pro slovanské náručky...¹¹ Slovanská otázka se po roce 1848 stává v Evropě dominantní a je zřejmé proč: vše už směřuje k novému dělení světa, které vrcholilo v jatkách první světové války, kdy selhala zejména velká a často vládnoucí socialistická hnutí (blízkost některých Engelsových názorů na malé slovanské národy extrémně nacionalistickým koncepcím může i nemusí být v tom signifikantní), otvírajíce tak ve své krizi dveře ruské (bolševické) verzi marxismu a jejím světovým experimentům.

Je s podivem, jak uvádí F. Wollman, kolik knih napsaných ve střední a západní Evropě od 40. let 19. století bylo věnováno právě Slovanům jižním a východním, méně již západním. Je to vyvrcholení, které může mít obdobu jen ve velkém, byť dočasném slovanském boomu po roce 1918, ohraničeném však světovou hospodářskou krizí a nástupem nacismu v Německu (1929–1933), a pak snad v dočasném a účelovém slovanském blouznění posledních válečných a dvou poválečných let (1944–47), možná s inercí sahajících na hranici let 1948–49.

V závěrečných partiích knihy se dobře vyjímá realistická, poněkud příkrá kapitola *Ruský mesianismus u „bratušek“* počínající rozbohem Štúrova spisu *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft, Botschaft eines Slowaken vom Jahre 1855 an alle slawischen Völker* (rukopis vznikl nejpravděpodobněji roku 1855, bratislavské vydání Josefa Jiráska je z roku 1931) a jeho ruských souvislostí; vše pak vrcholí tzv. Pypinovým epitafem panslavismu z roku 1865 (jde ovšem o *Obzor istorii slavjanskich literatur*). V pragmatickém závěru se Wollman vrací k pojmosloví („Protéovský termín ‚panslavismus‘ musí být sledován ve své proměnlivosti v různých situacích politicko-sociálních, druhdy přímo od osoby k osobě, v různých národních prostředích¹²); tu třeba říci, že dnešní čeští slavisté tuto půdu nezanedbávají.¹³ Další Wollmanovy výklady, například jeho bystrozraké analýzy postojů Havlíčkových, souzní se snahou českých slavistů počátku 21. století znovu tuto tematiku prozkoumat.

Wollmanova koncepční, analytická, materiálem nasycená, místy až přesycená kniha, labutí píseň jeho bádání, má své dobové vymezení a omezení, ale především své nadčasové přesahy. O ty nám tu jde zejména:

1. Ukazuje zcela frapantně nezbytí syntetického, inter- a multidisciplinárního pojetí slavistiky jako funkční, ale obezřetné syntézy filologie a dalších věd včetně sociálních. F. Wollman zde prakticky a suverénně zasahuje do politologie, historie a sociologie, ale jeho základem nepřestává být filologie a kultura v širokém slova smyslu, zcela přirozeně bez dalšího vymezování a definování (kulturologie, cultural studies apod.). Není to zasahování diletantské, jak o tom píše jinde,¹⁴ ale

¹¹ Tamtéž, s. 255.

¹² Tamtéž, s. 465.

¹³ R. Vlček: Ruský panslavismus – realita a fikce. Historický ústav AV ČR, Praha 2002; viz naši recenzi O ruském panslavismu z Brna. KAM – příloha, 2003, č. 4 (duben), s. VIII-IX.

¹⁴ Viz I. Pospíšil: Literary History, Poststructuralism, Dilettantism and Area Studies. In: Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave. Uredila Darko Dolinar in Marko Juvan. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana 2003, s. 141–157.

kompetentní právě proto, že jde o přesahy ze sféry jazykově literární (jak zní název již uváděné Wollmanovy knihy z roku 1958).

2. Ukazuje na důležitost zkoumání jazyků a literatur jako základu národní identity; s tou si dosud žádné ideologie a politická uskupení nevěděly rady, jejich potlačování vždy vedlo k extrémům. Je to otázka aktuální vědecky i politicky o to více, že od časů neopozitivismu se jazyk a jeho produkty stále více oceňují jako forma lidské existence, nikoli jen jako nástroj komunikace, tedy jako to, co je dominantní a určující, jako hegemon vývoje lidského společenství. Žijeme v době textů, které pokrývají okolní svět; J. Derrida si při cestě z Oxfordu do Londýna nevybavuje přírodu, ale Oscara Wildea a jeho *Ballad of the Reading Gaol*.¹⁵

3. Slovanské téma, téma slovanství, Slovanstva, slovanská otázka – chcete-li – zůstává, i když víceméně skrytě, stále silná a aktuální. Nepřímým dokladem je podle mého názoru i někdejší zájem politologů, na nějž jsem komplementárně reagoval.¹⁶ Zájem o tyto otázky kdysi vrcholil a Wollman ve své knize ukázal kdy a proč; 20. století bylo už pouze dozníváním, byť příznačným a geopoliticky významným. Nicméně – stejně jako problém jazyka a literatury spojený s problémem národa – i otázka slovanská tu je pod povrchem dění přítomna i dnes ve své latenci a brizanci – upozaděna sice jinými údery, tzv. válkou civilizací, novými jevy včetně masového terorismu; má však nepochybně dosah evropský a ve svých důsledcích i světový. Pro pochopení a dobré fungování nové Evropy v podobě, jak se rýsuje a bude nadále dotvářet v současných i budoucích strukturách, zůstává otázkou důležitou, v jistém smyslu klíčovou, zvláště s ohledem na prastará pojetí Slovanů jako článku zprostředkujícího.

4. A last but not least: Wollmanova kniha přímo vybízí k „novému přečtení“ slavismů a antislavismů, tedy celé slovanské problematiky – nová generace slavistů už novými očima čte například Karla Havlíčka a Josefa Holečka; jako by dnešní výbušná doba budovala chemické vazby, reagovala s tím, co se v minulosti již formulovalo a načas postupně pozapomnělo.

I kdyby šlo toliko o tyto čtyři hutné přesahy, stojí za to Wollmanovu knihu znovu číst a uvažovat o ní. Je sice jeho dílem posledním, ale nikoli nejmenším.

¹⁵ Viz V. Cunningham: *In the Reading Gaol. Postmodernity, Texts and History*. Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, Mass., U.S.A. 1994. Titul knihy je příznačnou slovní hříčkou: lze jej číst – ovšem s jinou výslovností – jako V Žaláři v Readingu či V readingském žaláři (s narážkou na známé dílo O. Wildea) nebo V žaláři čtení.

¹⁶ Viz pozn. 1.

